

IZAZOVI EKONOMSKOG OBRAZOVANJA

Radovan Pejanović

Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, Srbija
pejanovic@uns.ac.rs

Kratak sadržaj: Savremeno društvo se zasniva na tržišnoj privredi u kojoj dominiraju roba, novac, kapital i profit. Ekonomski odnosi su fundamentalni odnosi u društvu i oni, direktno i indirektno, određuju (ili utiču) na sve druge odnose. Ekonomsko biće čoveka postaje sve važnije, jer utiče na njegovu egzistenciju, kao i na njegovu uspešnost u borbi za položaj na hijerarhijskoj lestvici. Ekonomija je utkana u sve pore života pojedinca i društva. Otuda je ekonomsko obrazovanje vema važno i višestruko korisno. Uloga nastavnika i saradnika, u procesu ekonomskog obrazovanja, značajna je i odgovorna. Pošto je ekonomska nauka dinamična u svom razvoju, nužno je permanentno pratiti. Pri tom treba znati mnogobrojne dileme i izazove koji je prate, kao i metodološke postupke koje koristi. Zato je važno voditi računa o kvalitetu obrazovanja, pri čemu je odgovornost nastavnika velika.

Ključne reči: ekonomija, ekonomsko obrazovanje, ekonomska teorija, dileme, izazovi.

CHALLENGES OF ECONOMIC EDUCATION

Abstract: Modern Society is based on market economy in which dominates goods, capital and profit. Economic relations are fundamental in every society that directly and indirectly define (or make influence on) all other relations in line with it. Economic well being is becoming more important issue, influencing on existence, as well as on a success in competition for position on hierarchical scale in every man's life. The economy has been included in every segment of life of an individual and society as well. In this regard, economic education is very important and profitably in a various ways. The role of professors and teachers within the process of education in a field of economics is significant and very responsible. Since the economic science is dynamic in its development, the long-term monitoring is requisite. Thus, we should be aware of a number of dilemmas and challenges, as well as methodological approaches which should be implemented. It is important to emphasize quality of education, when the responsibility of professors and teachers is most valued.

Key Words: Economy, Economic education, Economic theory, dilemmas, challenges.

1. UVOD

Obrazovanje je organizovana delatnost u kojoj se stiču znanja na više nivoa i različite namene. Sa privrednim i ukupnim društvenim razvojem stvaraju se osnove i nužnost za sve širi obuhvat stanovništva u procesu obrazovanja. Ekonomski gledano nužnost obrazovanja proističe iz tretmana obrazovanja kao aktivnosti koja predstavlja „proizvodnju“ glavnog faktora proizvodnje, tj. kvalitetne radne snage. S tim u vezi formirala se u ekonomskoj teoriji ekonomika obrazovanja, kao metodološka disciplina, prvenstveno zasnovana na principima cost – benefit i input – output analize. U ekonomiji, obrazovne institucije deluju kao „proizvođači“ usluga koje dobijaju oblik robe. Zbog toga one uspostavljaju ekonomske odnose preko specifičnog tržišta (tržišta obrazovanja) sa korisnicima svojih usluga.

Iz ovog kratkog uvoda vidi se koliko je značajan i kompleksan odnos obrazovanja i ekonomije. Mnogobrojni su, naime, aspekti ekonomije obrazovanja: od finansiranja, kvaliteta, cene, pa do procesa nastave ekonomskog obrazovanja, pojedinaca i grupa.

Obrazovanje u svim svojim oblicima, ima ključnu ulogu u „proizvodnji“ i prenošenju znanja. A znanje je postalo ključni činilac koji je sistematskim širenjem nakon Drugog svetskog rata pokrenuo inovacije i preduzetništvo, kao i nova tehnološka rešenja. Najpre je ekonomista Džejms Tobin utvrdio da je već 70-ih godina prošlog veka u naprednim ekonomijama doprinos znanja rastu i produktivnosti iznosio preko 70%, dok je doprinos ostalih faktora bio znatno niži. U Japanu je tih godina doprinos znanja bio čak 95%, a svih ostalih faktora samo 5%. Danas se to dešava u Kini. To je uslovalo i uslovljava mnoge strukturne promene, u privredi i društvu. Ekonomija znanja postaje najznačajniji faktor povećanja produktivnosti rada i ubrzanog društvenog razvoja. Ulaganje u ekonomiju znanja – u vidu javnog obrazovanja i istraživanja – čini danas važan deo budžeta mnogih zemalja.¹

Od različitih aspekata obrazovanja ekonomsko obrazovanje je veoma važno. Ono proističe iz činjenice da je ekonomija nauka „svih nauka“, kojoj se, ne slučajno, svake godine dodeljuje Nobelova nagrada, što je čini „kraljicom“ društvenih nauka. Upravo zbog velike uloge ekonomije u društvu, ekonomsko obrazovanje, kojim se i mi bavimo, mora da prati dinamične promene, i da odoleva mnogobrojnim rizicima koji joj prete. U ovom radu navešćemo neke, koji

¹ Javni rashodi za obrazovanje u EU – 28 u 2011. godini iznosili su 5,3% bruto društvenog proizvoda (BDP). Najviše izdvajanja za obrazovanje beleže skandinavske zemlje (Danska, Finska, Švedska). U Srbiji su ta ulaganja znatno manja, čak oko tri puta manja nego u istočnoj i centralnoj Evropi (2018-2019).

se odnose kako na naš odnos prema obrazovanju tako i na mnoge predrasude, stereotipe, mitove, dogme, iluzije, privide, prevare, kao i intelektualnu lenjost, koje prate naše znanje, pa i ekonomsko znanje.

Izučavanje ekonomije je **značajno iz više razloga**. Pre svega iz činjenice da svaki čovek bez obzira na njegovu struku (bio inženjer, matematičar, pravnik ili ekonomist) živi i radi u "zajedničkom organizmu" koje se zove društvo. Da bi se spoznao taj "organizam", da bi se otkrile zakonitosti njegovog življenja i kretanja, neophodno je upoznati njegove ekonomske odnose, koji su primarni, najvažniji odnosi. To su odnosi koji determinišu sve druge odnose u društvu (političke, pravne i druge društvene odnose). Otuda da bismo shvatili neke političke događaje i procese koji su bitni za nas i našu državu, neophodno je spoznati ekonomske interese koji stoje iza svih političkih odnosa. Dakle, ekonomski zakoni i odnosi su primarni odnosi svakog društva i otuda proističe značaj i potreba izučavanja ekonomije. O tome svedoče i reči čuvenog Džona Majnarda Kejnsova, ekonomiste čije su ideje imale ogroman uticaj na razvoj društva u XX veku: "Zaista, ništa drugo ne upravlja svetom koliko ekonomija".

2. CILJEVI I DILEME EKONOMSKOG OBRAZOVANJA

Prvo, u procesu obrazovanja studenata u kome sam aktivno učestvao tokom celokupnog radnog veka, za mene je učenje, kako kaže veliki kineski drevni učitelj Konfučije, „pravilno orijentisanje mladih ljudi na njihovom životnom putu”. Za mene je znanje sposobnost poznavanja situacije i u tom smislu sam vaspitavao i usmeravao svoje studente i saradnike, od kojih su danas mnogi uspešni i ostvareni ljudi. Krajnji cilj obrazovanja je, po mome mišljenju, razvijanje kritičke misli. Kritička svest koju nastavnik treba da razvija kod studenata vodi podsticanju njegove radoznalosti. Dobro podučavanje zahteva i kritičko promišljanje prakse. Akcenat u obrazovanju treba da se pomera sa memorisanja na razvijanje analitičkog i kritičkog mišljenja, rešavanja problema, razvijanja kreativnosti, adaptibilnosti, timskog rada, razvijanja sposobnosti za celoživotno učenje. Obrazovni sistem ima zadatak da osposobi članove društva da se mogu prilagoditi dinamičnim tehnološkim promenama. Upravo zbog toga ulogu nastavnika smatram privilegijom, koja zahteva visok nivo odogovornosti, savesnosti i posvećenosti.

Drugo, kao ekonomisti, često smo i sami i skloni da podlegnemo određenim heurističkim obrascima zaključivanja i određenim predubedenjima. Naše ekonomsko rezonovanje i opažanje često, naime, ostaje na prividu, na onome u šta bismo želeli da verujemo, na emocijama koje nas ponekad ponesu². Ekonomija, međutim, ima za cilj da ide dalje od privida. Ona je „sočivo“ koje oblikuje naš pogled na svet i omogućava nam da gledamo i „iza ogledala“.

Naše kongitivne predrasude sputavaju nas, dakle, u razumevanju stvarnosti. Ukratko, vrlo često verujemo u ono što želimo da verujemo, vidimo ono što želimo da vidimo³. A uverenja su jako važna, jer ona, posmatrano na nivou jedne zemlje uslovljavaju ekonomsku, socijalnu, obrazovnu i geopolitičku politiku. Isto tako su važna i na nivou subjekata i pojedinaca pri donošenju ekonomskih odluka. Primer na globalnom nivou je fenomen klimatskih promena. Jedni su ubeđeni u neophodnost delovanja protiv globalnog zagrevanja, dok su drugi (napr. Tramp i republikanci u Americi) čvrsti u svom klimatskom skepticizmu. Navedene predrasude mogu da budu odlučujuće kada je reč o sudbini ljudskog društva. Moramo se, naime, što pre odlučiti: ili za dosadašnju ekonomiju bez ograničenja ili za ekonomiju sa ograničenjem. Prvi koncept nas uljuljkava u „bajku“ da živimo u pravednom svetu gde vrlina pobeđuje greh, pri čemu se problemi klimatskih promena, rast nejednakosti u društvu i drugi globalni problemi doživljavaju kao prolazni. Pristalice ovog koncepta ekonomiju često nazivaju „sumornom naukom“, posebno kada upozorava. Moramo se držati naučne metodologije, kako bi izbegli kvazinauku. U tom pravcu je i dodeljena 2018. godine nobelova nagrada za ekonomiju Vilijamu Nordhausu za uključivanje klimatskih promena u dugoročnu makroekonomsku analizu.

Na „heurističke obrasce“ ponašanja podseća nas i Danijel Kaneman, Amerikanac izraelskog porekla, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2002. godine. On ističe da u ekonomiji može da nas obmane prvi utisak, pažnja usmerena isključivo na ono što deluje najočiglednije.⁴ Kognitivne predrasude mogu, naime, da nas navedu na loše razumevanje posledica odluka javnih politika. Upravo tu su koreni „problema uzmicanja“ kada je u pitanju globalno zagrevanje, zbog čega je propao Protokol iz Kjota iz 1997., kao i opasnost po Pariski sporazum iz 2015. godine. Ekonomija je očito pod jakim uticajem, između ostalog, i psihologije, zbog čega je 2016. godine dodeljena Nobelova nagrada američkom ekonomisti Ričardu Taleru, za rad u oblasti bihevioralne ekonomije, koja se bavi proučavanjem ponašanja ljudi pri donošenju ekonomskih odluka⁵. S tim u vezi Žan Tirol upozorava na sindrom hibrisa – preteranu samouverenost pri donošenju ekonomskih odluka, što može dovesti do štetnih posledica.

Fenomen pristrasnosti prisutan je, na primer i u politici zapošljavanja, koja je često predmet posmatranja. Mediji nas, naime, obilato izveštavaju o borbi zaposlenih koji su na korak od toga da dobiju otkaz, kao i o njihovoj drami, koja je tim pre ozbiljnija jer žive u zemlji gde su male šanse da dobiju ugovor na neodređeno vreme. Te žrtve ekonomske krize i tranzicije, međutim, imaju svoj lik, iako se prikazuju kao obični statistički podaci. Oni su, naime, žrtve, pre svega institucija, koje daju prednost ugovorima na određeno (tzv. „fleksibilnom“ angažovanju radnika), kao i subvencionisanim radnim mestima u odnosu na stalna radna mesta. S tim u vezi izneću jedan slučaj koji je prikazan u sjajnom francuskom

² S tim u vezi, ekonomista nobelovac Džozef Stiglic nas upozorava da nas "menjanje pravca kretanja", što se dešava u mnogim zemljama, vodi u sindrom "pijanog vozača".

³ Govoreći o merama štednje kao izazovu globalne finansijske krize Džozef Stiglic, smatra taj koncept promašajem, upoređujući to sa "skakanjem s litice kao najboljem načinu da se side sa planine".

⁴ Žan Tirol, francuski ekonomista nobelovac, smatra da nedostatak informacija "sve pušta mašti na volju", te stoga nastaju različita uverenja.

⁵ Ekonomija je, međutim, sudbinski vezana za politiku. Najopasnija je, smatra Stiglic, "mešavina loše ekonomije i loše politike" (Videti: *Slobodan pad*).

filmu „Zakon tržišta“, u kome je glavni junak Vensan Lendon dobio nagradu za najbolju mušku ulogu na Kanskom festivalu 2015. godine. U filmu on glumi čoveka od pedesetak godina koji je dobio otkaz u preduzeću koje inače dobro posluje. On sledi programe prekvalifikacije i uputstva u birou za nezaposlene. Gušeći se u finansijskim teškoćama (otplata stambenog kredita, hendikepirani sin, itd.) on prihvata posao čuvara u jednom supermarketu. Film opisuje njegovu nelagodu u vezi sa manjkom poverenja u zaposlene, koje supermarket iz dana u dan nadzire i otpušta zbog najmanjih sitnica, kao i njegovu borbu da sačuva ljudsko dostojanstvo. Film je poučna priča o sudbini čoveka na surovom i nemilosrdnom tržištu rada. Jer gubitak posla je jedna od najvećih trauma za čoveka. Ali, da li je sve to posledica zakona tržišta, kao što to propagiraju predstavnici neoliberalnog ekonomskog koncepta, ili je to i odluka države?

Nezaposlenost je, po mome mišljenju, delom i izbor samog društva⁶. Setimo se kako su ljudi u procesu privatizacije završavali na ulici. Metodologija obračuna zaposlenih postaje, sve češće, subjektivna. Politika zapošljavanja je, takođe, izbor društva. Ako smo dugo vremena unazad negovali i primenjivali kriterijume pri zapošljavanju koji se odnose na partijsku poslušnost, korupciju i klijentelizam, nepotizam, nesigurnost, zabranu zapošljavanja i tome slično – onda nije ni čudo što smo došli u ovu situaciju da nam mladi sposobni kadrovi odlaze u inostranstvo (od intelektualaca do kvalifikovanih radnika). Pri tom jedan gradonačelnik jedne naše velike opštine nedavno se pohvalio: “Ovo je moj doprinos odlivu mozgova”. S druge strane, dopustili smo stranim investitorima, vrlo često kršenje radnih prava i nehumani odnos prema našim radnicima – zbog čega nije čudno što je ključni razvojni problem našeg društva sve veći nedostatak kadrova, gotovo na svim nivoima društva.

Treće, pored toga, ekonomsko obrazovanje treba da nam pruži objašnjenje i za niz drugih novih fenomena koji su aktuelni u savremenom društvu. Jedno od tih pitanja je i problem upravljanja oskudnim dobrima. Kroz istoriju oskudnim dobrima upravljalo se, naime, na različite načine: čekanjem u redovima; administrativnim pristupom ili držanjem cena roba ispod nivoa koji bi njihovu ponudu uravnotežio sa njihovom tražnjom; korupcijom i favorizovanjem; nasiljem i ratovima; i tržištem kao poslednjim, ali ne i manje bitnim pristupom. Tržište danas, formalno, preovlađuje u raspodeli resursa. Pri tom je, često, reč je o tržištu na kome se ne poštuje zakon o zaštiti konkurencije i druga ograničenja. Izvesne metode raspodele dobara kao što su korupcija, favorizovanje, nasilje i rat, koji su na žalost prisutni, krajnje su nepravedni. Ali su i neefikasni, ako se uzmu u obzir troškovi koje su akteri napravili ili koji su im nametnuti u traganju za dodatnom korisnošću, u nastojanju da se domognu resursa neplaćajući njegovu pravu cenu. Dakle, loša raspodela resursa upućuje nas na činjenicu da oni ne završavaju nužno kod onih kojima je do njih najviše stalo, i na štetu je celog društva.

Četvrto, u ekonomiji istraživanje zahteva kombinovanje teorije i prakse. Teorija daje okvir razmišljanju. Ona je, takođe, i ključ za razumevanje prakse. I obrnuto, teorija se napaja praksom, koja može oboriti njene pretpostavke i zaključke, te dovesti do poboljšanja ili napuštanja teorije. Taj proces neprekidne razmene između teorije i prakse nikada ne dovodi do čvrstih zaključaka, ali postepeno vodi boljem razumevanju pojava.⁷

Peto, ekonomski pristup je pristup "metodološkog individualizma", prema kome su kolektivni fenomeni posledica individualnog ponašanja. Važno je, stoga, analiziranje individualnog i kolektivnog ponašanja. te otkivanje izvesnih pravilnosti u njima, iako su prisutne teškoće predviđanja ponašanja.

Šesto, ekonomsko obrazovanje treba da nas stalno upozorava na opasnosti od loših dijagnoza i procena, samoobmana i pogrešnih ekonomskih politika, ali i opominje da su promene (reforme) nužne. Opasno je i slepo se držati simplicističkih ideja, dogmi.⁸ Pri tom je važna i realna procena mesta i uloge ekonomske profesije, koja se ne sme ni podcenjivati ni precenjivati. S tim u vezi Džozef Stiglic, ekonomista – nobelovac ističe: "Mi ekonomisti sposobni smo da identifikujemo značajne efekte, međutim nismo sposobni da predvidimo kada će do njih doći".⁹ Žan Tirol smatra da je cilj ekonomije sličan cilju medicine: ekonomista kao i onkolog dijagnostikuje i kada je to neophodno predlaže najprikladniji mogući tretman u skladu sa obimom svojih saznanja ili preporučuje izostavljanje tretmana ako on nije neophodan.

Sedmo, moramo se čuvati krajnosti kada je reč o tržištu kao ključnoj instituciji savremenog društva. Jedni ga, naime, negiraju i okrivljuju, a drugi preuveličavaju njegovu ulogu. Tržište je, međutim, "motor" konkurencije, bez koje nema napretka. Ona podstiče interes koji je pokretač preduzetništva i biznisa. To je davno uočio "otac" moderne ekonomije Adam Smit kada kaže: "Ne očekujemo da će nam mesar, pivar ili pekar obezbediti ručak zbog svoje dobrodušnosti, već zbog staranja o svom ličnom interesu". Tržište, međutim, rađa egoizam i pohlepu koji su pogubni po opšte interese. Ono se stoga mora regulisati, pri čemu treba voditi računa da se ne pređe u birokratsko sputavanje i preterano arbitriranje, što je negativno za ekonomske slobode. Tržište može, naime, da bude ponekad "žrtveni jarac" našeg sopstvenog licemerja (Žan Tirol). Tržište je "ogledalo naše duše" smatra Tirol, te čini eksplicitnom svu stvarnost našeg društva, odnosno naliče naših težnji i sklonosti koje bismo voleli da sakrijemo ne samo od drugih već i od sebe. Ukidajući tržište "razbili bismo ogledalo" – s pravom upozorava Tirol. Odnos tržišta i morala može da se reguliše, što pokazuje primer skandinavskih zemalja, koje poreskom politikom ublažavaju tržišne nedostatke (npr. kod nejednakosti).

⁶ Stiglic u knjizi *Velika podela* smatra da i nejednakosti nisu rezultat neumitnih zakona ekonomije, nisu neizbežne, već su stvar izbora i naših mera, tj. rezultat su naše politike. Za te nejednakosti plaćamo visoku cenu, i plaćaćemo ako ne promenimo mere koje su dovele do toga, upozorava Stiglic. To potvrđuju nemiri "žutih prsluka" u Francuskoj.

⁷ Žan Tirol smatra da danas samo laici vide u ekonomiji suštu teoriju. Iako teorija nastavlja da igra glavnu ulogu u izradi javnih politika, ona se oslanja na empirijske podatke više nego (*Ekonomija opšte dobrobiti*).

⁸ Jedna od tih dogmi je da su tržišta sama po sebi efikasna. Stiglic, s tim u vezi, podseća da krize nisu samo prolazne pojave, već su "krize sastavni deo kapitalizma od samog početka, što je potvrdilo ispravnosti Marksove teze o krizama kao 'imanentnom svojstvu' kapitalizma". Toma Piketi (*Kapital u 21. veku*) takođe smatra da su nejednakosti imanentne kapitalizmu, jer "kapital rađa ekonomske nejednakosti".

⁹ Videti njegovu knjigu *Slobodan pad*.

Osmo, obrazovanje treba da nas ohrabri da intelektualac danas mora kritički, hrabro i objektivno da piše o savremenim problemima društva. Svoj profesionalni kredo Stiglic je sazeo u sledećoj rečenici: "Izazov je kako da ostanete analitički pošten, a da ne izgubite ljudsku dimenziju".¹⁰ Ne smemo, naime, žrtvovati svoj dignitet pišući o problemima koji duboko zadiru u interese pojedinih država, klasa, grupa i pojedinaca.

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PORUKE

Iz svega ovoga rečenog i mnogo toga što nisam rekao, proizilazi da je potrebno i nužno bolje i kvalitetnije uputiti mlade ljude u ekonomiju, a i nas koji prenosimo znanje. Moramo shvatiti da ekonomija treba da bude, pre svega, u službi opšte dobrobiti, kao što nas podseća nobelovac Žan Tirol u svojoj istoimenoj knjizi. Ekonomiju moramo, naime, vratiti među humanističke i društvene nauke, kojima je i sama pripadala do kraja XIX veka. U XX veku ekonomija se samostalno razvijala na osnovu fikcije o homo ekonomikusu, koju je razvio neoliberalni kapitalizam zasnovan na vrlini sebičnosti, egoizmu i individualizmu, nauštrb opštih, društvenih interesa, koji su ozbiljno ugroženi. Došlo je, naime, do trijumfa ekonomije nad humanističkim vrednostima, nastao je svet bez milosti i saosećanja prepušten zadovoljavanju ličnih interesa, upozoravaju s pravom filozofi. Čovekova ekonomska aktivnost ukorenjena je, međutim, u socijalni i politički milje, i uvek je sredstvo za ostvarenje najvažnijih društvenih ciljeva.¹¹ I Toma Piketi nas podseća da je ekonomija pre svega društvena nauka, iako se u svom modernom razvoju približila matematičkim i prirodnim naukama (ekonometrija, ekonofizika). Ono što razdvaja ekonomiju od drugih društvenih nauka, smatra Piketi, jeste njena politička, normativna i moralna svrha.

Kada je reč o moralnom aspektu ekonomije Adam Smit ("otac" moderne ekonomije) je stvorio svojevrstu "utopiju individualizma", a Karl Marks (tvorac marksizma) "utopiju kolektivizma". Čuveni britanski ekonomista Dž. M. Kejns, nakon Drugog svetskog rata, verovao je u moralnu dimenziju ekonomije: "...Ponovo ćemo težiti ciljevima vrednosti i opredeljivati se za dobro umesto za korisno"¹². Kenet Galbrajt, američki ekonomista, 70-tih godina prošlog veka, naveo je mnoštvo etičkih problema i pitanja kao što su ekološka, koja stoje pred ekonomijom. On tvrdi da "ekonomija nije nauka koja u prvom redu objašnjava i izlaže pojave, već i disciplina koja ima zadatak da služi onim ekonomskim interesima koji vladaju društvom"¹³. Inače, etička dimenzija ekonomije potiče iz religijskog načela: "Ne kradi!" – kao imperativnog principa ponašanja koji je zajednički i religiji i ekonomiji, ali i etici, pravu, filozofiji, kulturi, pa i civilizaciji. Ovo načelo je, međutim, kroz istoriju izigravano, da bi se u ekonomiji savremenog društva javljalo u obliku korupcije, kao i lažnih finansijskih izveštaja. Nužno je, stoga, da poslovna etika postane deo obrazovanja. Znanja iz etike moraju biti deo obaveznih znanja, čije izučavanje pomaže kod donošenja sopstvenih odluka i vrednovanja tuđih postupaka. Ekonomisti moraju, naime, naučiti da stalno uspostavljaju ravnotežu između koristi (zarade) i moralnog postupanja.

Zapostavljajući opšte društvene interese ekonomska aktivnost je izazvala ekološke probleme, tj. degradaciju životne sredine. To je dovelo do smanjenja biodiverziteta, problema opasnog otpada, zagađenja vazduha, vode i zemlje, propadanja šuma, iscrpljivanja neobnovljivih resursa, klimatskih promena, itd., tj. do egzistencijalnog rizika. Zbog svega toga nužna je nova paradigma razvoja zasnovana na održivom razvoju.

Potrebno je, dakle, kritički preispitati sebe, našu svest, savest, naš odnos prema prirodi, obrazovanju, prema znanju koje posedujemo, a nedovoljno inoviramo, prema ekonomskim idejama¹⁴, prema mladim ljudima koje osposobljavamo za novo doba koje neumitno dolazi. Nedostatak kritičkog preispitivanja vodi nas u nebalansiran pristup, koji završava krajnostima, jednostranostima.¹⁵ Tako na primer, jedna od posledica nebalansiranog pristupa, pored ekoloških problema, jesu rastuće nejednakosti (i na globalnom i na nacionalnom nivou). Taj i takav nebalansiran pristup imao je i ima za posledicu pogrešne ekonomske politike. Zbog toga su rastuće nejednakosti u nacionalnim okvirima posledica i loše smišljene i još gore sprovedene tranzicije, s koruptivnom privatizacijom, koja je u mnogim zemljama, a naročito kod nas, dovela do katastrofalnih posledica.¹⁶ Zbog toga, ekonomija mora da insistira na neophodnosti usklađivanja ličnih interesa sa kolektivnim ciljevima.

Želim da ukažem da je obrazovanje, posebno ekonomsko, veoma odgovoran i zahtevan posao. Hoću da upozorim da u odsustvu intelektualne radoznalosti mi usvajamo ponašanje u stilu „slepog putnika“ i ne trudimo se dovoljno da razumemo ekonomske mehanizme. Jedan od velikih ekonomista koji je uspeo da učini pristupačnim složene koncepte ekonomske nauke Pol Krugman, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2008. godine izneo je sledeću misao: „Intelektualna lenjost, čak i među onima koji se smatraju mudrima i mislećima, uvek je i opasna sila“. Mi, poslenici u procesu ekonomskog obrazovanja, odgovorni smo, naime, za naše ograničeno razumevanje ekonomskih fenomena, jer smo uslovljeni svojom potrebom i željom da verujemo u ono šta želimo da verujemo, svojom relativnom intelektualnom

¹⁰ Stiglic s pravom kritikuje ekonomsku profesiju koja je posebnim interesima obezbedila argumente za teoriju (neoliberalnu) koja je istinita samo u ograničenim uslovima.

¹¹ Zbog toga, smatra Stiglic, "Ljudi treba da upravljaju tržištem, a ne ono njima". Jer ako je tržište zasnovano na odnosima moći, na eksploataciji, kao što se dešava u praksi, onda objašnjenje za laissez faire ne postoji, smatra Stiglic (Videti: *Slobodan pad*).

¹² Kejns, Dž. M.: *Ekonomske eseje*, str. 87.

¹³ Galbrajt, K.: *Ekonomska i društvena ciljevi*, str. 8.

¹⁴ Džozef Stiglic je napisao knjigu *Slobodan pad*, koja je "knjiga o borbi ideja", tj. protiv ideja koje su dovele do pogrešnih politika, posebno o efektima neoliberalnog koncepta deregulacije. On savetuje: "Ako se činjenice ne slažu sa teorijom, promenite teoriju" (*Velika podela*).

¹⁵ Narušavanje balansa između dve ključne institucije društva – tržišta i države, vodi u ekstremizam u vidu tržišnog fundamentalizma ili državnog totalitarizma.

¹⁶ Videti moju knjigu: *Tranzicija i nacionalna kultura*.

lenjošću i svojim kongitivnim predrasudama.¹⁷ Odgovorni smo, takođe, za nedovoljno praćenje razvoja ekonomskih ideja, ekonomske teorije i ekonomske nauke, koja svake godine dobija nobelovce, o čemu sam pisao u nekim mojim radovima. Sve to govori o dinamičnom razvoju ove nauke. Mi ne bismo smeli da dozvolimo da zaostajemo, makar u praćenju, razvoja ekonomske nauke, što je jako važno i za obrazovanje naših mladih stručnjaka. Koliko znamo, na primer, o bioekonomiji kao novoj grani ekonomije koja obuhvata sve sektore i sisteme koji zavise od bioloških resursa (poljoprivredni i prehrambeni sektor, šumarstvo, ribarstvo). Ili o kreativnoj ekonomiji, koja se nalazi na raskršću umetnosti, kulture, modernih tehnologija i poslovanja. Reč je, naime, o novim ekonomskim obrascima, čije se konkurentske prednosti zasnivaju na znanju, inovacijama i kreativnosti. Značajne su, takođe, i zelena ekonomija, kao jedan od najperspektivnijih globalnih koncepata, koja smanjuje rizike po životnu sredinu, kao i cirkularna ekonomija, koja pretpostavlja nove tehnologije, dopinoseći većoj energetskej efikasnosti, uz digitalizaciju koja služi da učini procese efikasnijim. Da bi se to postiglo potrebno je obezbediti obrazovanje, edukaciju svakog pojedinca, a uloga države je da prepozna i kreira ambijent za primenu novih razvojnih koncepata. EU finansira brojna istraživanja iz ove oblasti u okviru programa "Horizont 2020", gde bi i naši istraživači trebalo više da se angažuju, što bi osavremenilo i naše obrazovanje.¹⁸

Dužnost naučnika je, dakle, da stalno doprinosi proširivanju sume znanja. Pri tom, znanje evoluiru, te ono što danas smatramo tačnim sutra može biti dovedeno u pitanje. Istraživanje treba da pokreće, pored motivacije, i žed za znanjem. Ljudi iz nauke i obrazovanja moraju zajedničkim snagama da učine svet boljim. Oni, stoga, ne smeju biti nezainteresovani za javnu stvar. Intelektualci imaju dužnost da ostvare svoju društvenu ulogu, zauzimajući stav prema pitanjima iz profesionalne kompetencije.

Zbog svega rečenog apelujem i ovom prilikom na uvođenje obavezne ekonomske lektire, kako za studente tako i za nas nosioce i prenosioce znanja.¹⁹ Jer, da bismo svi mi razumeli, na primer, fenomen dramatičnih ekonomskih nejednakosti, koji je ozbiljan problem modernog društva, moramo pročitati i proučiti sjajne knjige: ekonomiste – nobelovca Džozefa Stiglicu *Velika podela*, potom našeg svetski priznatog ekonomiste Branka Milanovića *Globalne nejednakosti* kao i svetski ekonomski bestseller *Kapital 21. veka*, velikog francuskog ekonomiste Toma Piketija. I niz drugih velikih dela, koja su nam danas dostupna ili u originalu ili u prevodu. Kada je reč o prevodu upućujem na uglednu "Akademska knjigu" iz Novog Sada, vodeću izdavačku kuću u regionu, koja je prevela mnoge ekonomiste nobelovce.²⁰

Kada je o knjigama reč podsetiću na poučne i mudre reči Pola Samuelsona, američkog ekonomiste – nobelovca, pisca čuvenog udžbenika *Ekonomija*, koji kaže: „Knjige su nosioci civilizacije, pokretači promena, prozori u svet, svetionici u moru vremena”. Knjige, pored toga, podstiču na razmišljanje, preispitivanje²¹, daju nam pouke, savete i upozorenja, upućuju na kritičko promišljanje životnih pitanja pojedinaca, država i čovečanstva: gde smo to stigli, zašto smo upali u tešku društveno – ekonomsku krizu, kako da upravljamo njome, i kako da izađemo iz začaranog kruga.²² Knjige nam nude i rešenja: iz globalne društvene krize mora se tražiti globalni izlaz.

4. LITERATURA

- [1] Galbrajt, K.: *Ekonomika i društveni ciljevi*, Oto Keršovani, Rijeka, 1973.
- [2] Đukić, P.: *Primenjena ekonomija*, Tešnološko – metalurški fakultet, Beograd, 2018.
- [3] Kejns, Dž. M.: *Ekonomski eseji*, Matica srpska, Novi Sad, 1978.
- [4] Milanović, B.: *Globalne nejednakosti*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2016.
- [5] Pejanović, R.: *Ekonomija II (Uvod u makroekonomiju)*, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2008.
- [6] Pejanović, R.: *Izazovi ekonomskog obrazovanja*, uvodno izlaganje po pozivu, Employment, Education and Entrepreneurship” 7th International Conference, 19 – 20 October, Belgrade, Serbia, 2018.
- [7] Pejanović, R.: *Uvod u (mikro)ekonomiju*, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2012.
- [8] Pejanović, R.: *Tranzicija i nacionalna kultura*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.
- [9] Pejanović, R.: *Razvojni problemi privrede i društva*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2017.
- [10] Pejanović, R., Vujić, V.: *Metodologija ekonomskih istraživanja i dizajniranje radova na akademskim studijama*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2016.
- [11] Piketi, T.: *Kapital u XXI veku*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.
- [12] Samuelson, P., Nordhaus, P.: *Ekonomija*, Mate, Zagreb, 2000.
- [13] Smit, A.: *Bogatstvo naroda*, Global book, Novi Sad, 1998.
- [14] Stiglic, Dž.: *Slobodan pad*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013.
- [15] Stiglic, Dž.: *Velika podela*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.
- [16] Tirol, Ž.: *Ekonomija opšte dobrobiti*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2019.

¹⁷ Ne smemo, naime, ostati zatvoreni u svojoj "kuli od slonovače" – upozorava nas Tirol.

¹⁸ Cilj evropske reforme visokog obrazovanja, poznate kao Bolonjski proces, je stvaranje jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja (Higher Education Area).

¹⁹ Pored knjiga u ekonomskoj teoriji postoji pet časopisa širokog tematskog raspona koji se smatraju najprestižnijim i najuticajnijim: American Economic Review, Econometrica, Journal of Political Economy, Quarterly Journal of Economics, Review of Economic Studies.

²⁰ U ekonomiji je dugo vremena prisutna američka dominacija: deset najcenjenijih univerziteta u ekonomskoj nauci su američki univerziteti (Harvard, Stanford, Masačusets institut za tehnologiju, Kembriđ, Oksford, Kolumbija, Berkli, Univerzitet u Čikagu, Princeton, Jejls univerzitet). Ubedljivo najveći broj ekonomista nobelovaca je iz SAD-a.

²¹ Rej Dejmo, filantrop, biznismen i pisac, smatra da nas na putu ka vrhu sprečavaju: kongnitivne rupe (zone neznanja i odsustvo poimanja sopstvenih slabosti) i ego – barijera (psihološka odbijanja koja nastaju netrpeljivošću prema usredsređenoj kritici). Prema: "Politika", Beograd, 7. XI 2018, str.20.

²² Kao nastavnici i saradnici moramo naučiti da stalno preispitujemo i analiziramo svoje greške i zablude. Kada to postignemo onda treba taj metodološki misaoni postupak da prenosimo na studente. To je put poboljšanja kvaliteta našeg rada i rada naših studenata.